

УДК 821.161.2.09 (092)

Станіслав Романенко
(Київ)

КОНЦЕПЦІЯ "СПОРІДНЕНОЇ" ПРАЦІ – ВІДОБРАЖЕННЯ ГЛИБИННОГО ЗВ'ЯЗКУ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ З УКРАЇНОЮ.

Аналізується теза відомої вченої кінця XIX - початку XX ст.ст., професора Харківського університету О. Єфименко про те, що Г. Сковорода народився не в належний час і не в належному місці, внаслідок чого не зміг створити епоху. Надуманість цієї тези розглядається через призму концепції "спорідненої праці" філософа.

Ключові терміни: "споріднена" праця, Слобідська Україна, поділ праці, кріпацтво, мануфактура, щастя.

Анализируется тезис проф. Харьковского университета А. Ефименко о том, что Г. Сковорода родился не в надлежащее время и не в надлежащем месте, вследствие чего не смог создать эпоху. Надуманность этого тезиса рассматривается сквозь призму концепции "сродного" труда Г.Сковороды.

Ключевые слова: "сродный" труд, Слободская Украина, разделение труда, крепостничество, мануфактура, счастье.

The talking point of Olexandra Ephyumenko the famous professor from Kharkiv university of the end of 19th century is analyzed. The core of the point is that Skovoroda couldn't create epoch because he was born in unsuitable time and in unsuitable place. The fallibility of this point is showed through the prism of Skovoroda conception of "affined work".

Key words: "affined" work, division of labour, serfdom, manufactory, happiness.

Мета дослідження: проаналізувати можливість створення концепції "спорідненої" праці за межами Лівобережної України ХУІІІ ст.

Виклад основного матеріалу. У 1893 р. Олександра Яківна Єфименко – перша у Російській імперії жінка професор – історик, яка стала відомою дослідницею історії України ("Южной Руси"), прочитала у Харкові лекцію про Г. Сковороду. Поводом для лекції було наближення сотих рокових від дня смерті філософа. Невдовзі під назвою "Філософ из народа" лекцію надрукували в журналі "Неделя". Оцінюючи мислителя, дослідниця почала з високої ноти: "...природа слепила Сковороду из того драгоценного материала, который она хранит в скудном запасе для людей, "делающих эпохи" [3, с.237]. Вчення у Сковороди, на її думку, цілісне, його етика "строга та сурова, що багато вимагала від людини, але вимагала не аскетизму". Водночас О.Єфименко занепокоєна тим, що погляди Сковороди не одержали належної оцінки з боку суспільства, тривалий час перебували в забутті і тривожилися, що їх може очікувати нове забуття.

Водночас лекція містить низку суперечливих положень, які виявилися поза увагою дослідників, що дає підстави через 120 років повернутися до їх розгляду. Йдеться про те, що піднявши Сковороду на початку лекції до рівня потенціального творця епохи, далі О.Єфименко, так би мовити, опускає його на землю: "Но тем не менее Сковорода никакой эпохи не сделал...". Як можна зрозуміти, потенціал Сковороди, залишився нереалізованим.

Далі, незважаючи на процитовану вище сумнівну посилку, дослідниця робить правильний висновок про недостатнє знання суспільством творчості Сковороди – "...мы как бы и помним, а с другой стороны, как бы и совсем забыли Сковороду, отчетливо чувствуем, что надо чтить его память, и неясно сознаем, за что мы должны его чтить (виделення наше. Р.С.)" [3, с.237]. У реченні спостерігається невизначеність, яка властива не всім дослідникам. Але треба віддати належне мужності цієї жінки, яка визнала труднощі у визначенні внеску

Сквороди до філософії. Вони згодом проявилися у зростаючому різночитанні доробку мислителя, починаючи від його перших публікацій і аж до наших днів.

Найбільш несподіваним виявився однак загальний висновок О.Єфименко у цитованому абзаці: "Очевидно, природа сделала по отношению к Сквороде ошибку: он явился не в надлежащее время и не в надлежащем месте" [3, с.237]. З таким двозначним висновком, на наш погляд, не можна погодитися, навіть в тому разі, якщо це просто невдала метафора. Його контекст полягає у тому, що творчість мислителя фактично сприймається як випадкова для епохи, в яку він жив, і випадкова для землі, на якій він жив і творив. О. Єфименко, на жаль, не вказала, за якими критеріями вона розрізняє епохи, що дещо ускладнює аналіз її суджень та висновків.

Помилка дослідниці, на наш погляд, аксіоматична. Адже висновок зовсім не впливає зі змісту лекції. Окрім того, професор з самого початку, як ми вже зазначили, обмежила період впливу Сквороди лише минулим сторіччям, не врахувавши того, що публікація його творів, яка вже готувалася у Харкові колегою дослідниці професором Д. Багалієм, збереже творчість мислителя для майбутнього. Не можна виключати й того, що песимізм дослідниці міг, в свою чергу, пояснюватися тим, що вона не чекала надалі кардинальних змін в Російській імперії. А вони відбулися і, як відомо, дуже швидко. Звичайно, сьогодні набагато легше про це говорити, ніж у 1893 р.

Указаний контекст, його помилковість автор все ж відчула, і частково виправила, виступаючи з рефератом про Сквороду у листопаді 1894р. у Москві. Тут вона акцентує увагу на глибокому зв'язку між творчістю Сквороди та українськими землями XVIII ст. Однак цей зв'язок, на наш погляд, по суті тлумачиться, користуючись термінологією мислителя, на рівні "видимості", а не внутрішнього змісту.

Ще одна, на наш погляд, можлива причина помилки О.Єфименко - недостатнє врахування особливостей економічного розвитку світу у ХУІІІ ст. в цілому, та місця українських земель Лівобережжя Дніпра у цьому процесі, зокрема. На Правобережжі Дніпра на той час зберігалось і домінувало велике господарство польських магнатів - Потоцьких, Браницьких та інших. В українському Лівобережжі внаслідок Визвольної війни поширилося дрібне селянське та дрібне ремісничє господарство, в якому виробник контролює весь процес вирощування продукції чи виробляє весь продукт від початку до кінця. За рівнем продуктивності та товарності дрібне селянське господарство поступалося великому феодальному господарству. Однак, приватне господарство формувало людину іншої соціальної орієнтації, іншого рівня кваліфікації, і водночас систему дрібного, ярмаркового ринку, його стихію. В Слобожанщині при цьому розвивалася мануфактура з подетальним поділом праці, яка також вимагала від виробника вміння та певних знань.

В Англії, та дещо меншою мірою у Франції, в середині ХУІІІ ст. посилено розвивався мануфактурний поопераційний поділ праці, оскільки він в десятки разів підвищував її продуктивність, здешевлював продукцію, а відтак і збільшував прибуток капіталіста, хоч нівечив робітника, посилюючи відчуження людини від праці. Чи могла в умовах поопераційного поділу праці в якогось мислителя виникнути концепція, подібна до концепції "спорідненої" праці Сквороди? Не могла. Про це стверджують жорсткі висловлювання А.Сміта про деградацію англійських робітників при поопераційному поділі праці.

Але без концепції "спорідненої" праці не буде Григорія Сквороди і його концепції щастя. Мислителів, які писали про щастя, хоч було і не так багато, але вони все ж появлялися в різних віках і в різних народів. Але хто, крім Сквороди, пов'язував його пошуки зі "спорідненою" працею?

Якби наш мислитель проживав у іншому місці, наприклад, в умовах, подібних до англійських чи французьких, то він і сам не зміг би, на наш погляд, писати про "споріднену" працю. Так само він не зміг би писати про неї, якби появився в Слобожанщині після 1783р., тобто на третину століття пізніше, коли відбулося закріпачення нашого селянства на Лівобережжі, і кріпацтво охопило всі українські землі, що стало свідченням остаточної

втрати соціальних здобутків його селянства, та простого козацтва, одержаних ними в ході Визвольної війни 1848-1858 років.

Оскільки понад століття, аж до приєднання Криму, російський уряд обмежував розвиток кріпацтва в Слобожанщині, то тут виникло незвичне для європейських губерній імперії соціально-економічне середовище. У значній частині її населення сформувався дух свободи, який поєднувався з працьовитістю, що власне й відчув Г. Сковорода. В ньому самому, як синові козака, що народився в Гетьманщині, - козацько-полковій державі, створеній внаслідок Визвольної війни українського народу проти поляків був генетично закладений дух свободи. Не можна обминути роль Києво-Могилянської академії як центру освіти та духовного життя православного населення українських земель. Навчаючись у цьому православному анклаві серед східних колоній Польщі, спілкуючись з видатними викладачами академії, Сковорода відчув суперечності та проблеми духовного життя українського населення і почав думати над шляхами їх вирішення. Перебуваючи в Центральній та Західній Європі, він міг переконатися, що дух свободи тут винищується та підмінюється духом накопичення і свавілля. Тому лише в Україні, на Слобожанщині, могло виникнути поняття "спорідненої" праці, котра стала однією з основ вчення Сковороди. Отже, глибинний зміст, концептуальні основи творчості мислителя переконливо доводять їх національне підґрунтя, яке зумовлене історичними особливостями розвитку українських земель у ХУІІ-ХУІІІ століттях. Підкреслюючи спорідненість, мислитель доводить необхідність нового підходу до вибору життєвого шляху людини, зокрема, обґрунтовує право молоді Слобідської України на особистий вибір на пряму її майбутньої діяльності. Прикладом того, що молодь зрозуміла і використала своє право, стало навчання та діяльність не лише безпосередніх вихованців Сковороди, але й діяльність молоді наступних поколінь: В. Каразіна, Г. Квітки-Основ'яненка, братів Данилевських, братів Ковалівських та інших представників слобідських шляхетських родин.

Формування концепції "спорідненої" праці було, на наш погляд, неможливим не лише в країнах Західної Європи, але також у власне російських краях імперії. На їх кріпосницькому ґрунті могли появитися і появилися О. Пугачов, О. Радіщев, але не міг вирости Г. Сковорода. Чи не тому мислитель не затримався в Петербурзі, а, розібравшись за два роки в ситуації, за першої нагоди повернувся додому. Водночас без перебування в Росії при царському дворі, без навчання в країнах Західної Європи Сковорода теж не зміг би вийти за межі глухівського чи конотопського хуторянства.

Висновки. Формування концепції "спорідненої" праці Г. Сковородою стало результатом унікального збігу багатьох обставин в Україні ХУІІІ ст. і було можливим лише в Україні того періоду. Не зважаючи на те, що О.Єфименко в багатьох місцях своєї розвідки зробила змістовні, позитивні і правильні оцінки особистості Сковороди, вона, на наш погляд, не змогла уникнути і прикрих неточностей чи помилок. Віддаючи належне занепокоєності цієї чесної і добросовісної дослідниці кінця ХІХ - початку ХХ ст.ст. щодо подальших перспектив сприйняття творчості мислителя, ми повинні, зрештою, визнати, що природа не помилилася, виділивши Сковороду. Він народився у належному місці і у належний час, бо завдання перед людьми ставляться, як відомо, лише тоді, коли виникають умови для їх виконання. Сковорода посіяв зерна критичної самооцінки ("Знай, что мы цѣлаго челоѡѡка лишены..." [1, с.159]) та самопізнання на український, і не лише на український, ґрунт, справедливо сподіваючись, що вони дадуть віддачу.

Епоха Сковороди настала давно, вона триває і сьогодні. Її прояви не в суспільних потрясіннях, не в революціях та заколотах, а маловидимі – вони в зміні самої людини, у формуванні цілісної людини як особистості. Зростатиме чи зменшуватиметься їхній вплив надалі - буде залежати від того, наскільки кожна людина прагнучиме пізнавати свою глибинну суть, а на думку мислителя, божественну суть, розумітиме своє суспільне покликання, зможе зреалізувати його. Багато буде залежати і від того, наскільки суспільство буде йти назустріч людині. Якщо ж О.Єфименко, говорячи про те, що Г. Сковорода нібито не створив епохи, мала на увазі нездатність суспільства ХУІІІ - ХІХ

ст.ст. сприяти людям розкриттю себе, то в такому разі нам лише залишається висловити глибоку повагу до цієї жінки.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. Історія Слобідської України / Д. Багалій. – (Перевидання книги 1918 р.) – Х.: Основа, вид-во ХНУ, 1990. – 255 с.
2. Ефименко А. Личность Сковороды как философа. // А.Ефименко. Южная Русь. Очерки. исследования и заметки. Т. II. М. 1905. С. 255- 275.
3. Ефименко А. Философ из народа. // А.Ефименко. Южная Русь. Очерки. исследования и заметки. Т. II. М. 1905. - С. 226-254.
4. Сковорода Г. Повне зібрання творів Г. Сковорода. Голова ред. кол. В. Шинкарук – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с. – Режим доступу: www.litopys.org.ua/skovoroda

Стаття надійшла до редакції 8 листопада 2012 року